

Krstan Malešević¹
Leonding - Gornja Austrija
krstanm@hotmail.com

UDC 551.515.9(520)„2011“
Osvrt
Primljeno, Oktobar, 2011.
Prihvaćeno, Novembar, 2011.

Čovjek protiv sebe – „višak“ znanja, manjak mudrosti i odgovornosti

O mogućim globalnim poukama japanske katastrofe

U prošlosti čovjek nije bio tako moćan i, istovremeno, nemoćan kao danas. Zato on nije mogao da napravi globalnu štetu za čovječanstvo. Ali, danas on to može, zahvaljujući, prije svega, nauci, odnosno (zlo)upotrebi nauke i naučnih saznanja. Zahvaljujući nekim vrhunskim saznanjima nauke (na primjer, nuklearna bomba ili nuklearna centrala), čovjek danas može uništiti budućnost čovječanstva, bolje rečeno, sada postoji mogućnost da naša civilizacija, pa čak i život na Planeti postane uništen „na naučnoj bazi“.

Zato japanska katastrofa iz marta 2011. godine², na dramatičan način, otvara esencijalna pitanja karaktera i smisla Post-Moderne, posebno pitanje odgovornosti nauke i naučnika. Posljedice japanske kataklizme su toliko velike, kompleksne i dugoročne, da ih je još uvijek vrlo teško sagledati. Ova katastrofa nije, naravno, samo japanska katastrofa, već je ona istovremeno globalna - prirodna i socijalna katastrofa (zagađenje hrane, opasnosti po zdravlje ljudi, enormna emisija štetnih gasova u atmosferu, klimatske promjene, poskupljenje tržišne cijene električne energije, drugih energenata i vezanih tržišnih artikala – ugalj, gas, nafta i CO2 sertifikati, širenje rizika i sl.). Upravo su posljedice socijalne katastrofe mnogo veće, opasnije i dugoročnije od onih prirodnih.

Čovjek je jedino biće u Biosferi, koje je u stanju da poništi uslove sopstvene egzistencije i elementarne uslove života uopšte. Čini se da je on već prekorao granice nužne intervencije u zakone prirode i time bitno narušio prirodnu ravnotežu. Zato se ponekad čini da su energije uništavanja nadvladale energije

¹ Sociolog, profesor univerziteta u penziji. E-mail: krstanm@hotmail.com

² Zemljotres koji je pogodio sjeveroistočnu obalu Japana i cunami, kao strahovita posljedica ovog zemljotresa, prouzrokovali su oštećenja na nuklearnoj centrali Fukušima sa nesagledivim posljedicama (13.843 poginulih, 14.000 nestalih, materijalna razaranja, ekonomska kriza, nestanak električne energije i sl.).

stvaranja, na šta je, još, F. Niče upozoravao – čovjek je u saznanju stekao, takođe, i sredstvo za vlastitu propast. Kao što je uvećala stvaralačku moć čovjeka, nauka je, istovremeno, snažno uvećala i ljudsku destrukciju. Čovjek često zaboravlja da je nerazdvojni dio prirode i da podliježe njenim univerzalnim zakonitostima. Pomenuta japanska katastrofa pokazala je da, i pored visokih bezbjednosnih standarda u Japanu, čovjek nije u mogućnosti da uspostavi kontrolu nad prirodom – zemljotres i cunami nadjačali su tehnički najsavremenije društvo na svijetu. Nažalost, i prije japanske katastrofe dogodile su se mnoge druge, veće ili manje katastrofe. Prema njenim posljedicama, koje se osjećaju i danas, najtragičnija je bila nuklearna katastrofa u Černobilju iz aprila 1986. godine.³

Iz prethodna dva primjera, postaje jasno da je savremeni čovjek prekoračio granice izdržljivosti prirodne i socijalne sredine. Takođe, ovdje se nameću i pitanja: U kojoj mjeri je čovjek uspio da uspostavi kontrolu nad prirodom? Otkuda toliko moćno i opasno naličje naše civilizacije? Najkraći mogući odgovor bi mogao biti: u „višku“ znanja i zabrinjavajućem manjku mudrosti i odgovornosti, ugrađenog u temelje ove civilizacije.

Naučno znanje, „vjera“ u razum, jeste prvi stub Moderne, odnosno industrijskog modela razvoja društva. U ovom vremenu je došlo do prave „eksplozije znanja“ i na toj osnovi burnog razvoja modernog društva. I pored nesumnjivog razvoja i izvanrednih uspjeha, imajući u vidu posljedice ovoga razvoja (ekonomske, socijalne, ekološke i sl.), čini se da ovom društvu nedostaje potrebna mudrost življenja. Čak bi se moglo tvrditi da je naša civilizacija u tom pogledu izrazito insuficijentna i da je nazadovala u odnosu na prethodne civilizacije. Na to upućuje i „civilizacijski bilans“ dosadašnjeg razvoja, koji pokazuje da je za ovaj model razvoja plaćena visoka cijena. Trebalo je da prođe mnogo vremena i oduševljenja Modernom i njenim rezultatima (u znaku industrijske paradigme), pa da se počne uviđati njeno naličje. Postmoderne je dovela u pitanje ovakav način života i model razvoja. Mnogi uspjesi, na koje je čovjek bio ponosan, pokazali su da su bili, odnosno da bi mogli biti protiv čovjeka, ljepote i dostojanstva života - protiv najdubljeg smisla ljudske egzistencije.

Da paradoks bude veći, zastrašujuće posljedice čovjekove aktivnosti, predstavljene su kao, navodno, najveći čovjekov uspjeh u razvoju nauke, tehnologije i, uopšte, civilizacije.

³ U „Memorijalnoj elektrani Vladimir Ilič Lenjin“ izgrađenoj 70-tih godina prošlog vijeka u Ukrajini, usljed nesigurnog dizajna sovjetskog nuklearnog reaktora i ljudske pogreške, desila se eksplozija koja je napravila štetu na reaktoru koji je oslobodio velike količine radioaktivne prašine, devet puta jače od eksplozije u Hirošimi. Osim stradanja velikog broja ljudi, radioaktivnost je imala uticaj na zdravlje stanovnika u susjednoj Bjelorusiji, u jugozapadnim dijelovima Rusije, na krajnjem sjeveru Ukrajine, da bi se, raznošena vjetrom, zaustavila tek nad Skandinavijom. Takođe, ova katastrofa imala je velike posljedice po prirodnu sredinu, naročito u neposrednoj blizini nuklearne elektrane. Smatra se da je posljedice radiaktivnog zračenja – posredno i neposredno, osjetilo oko 5 miliona ljudi.

Ovaj tip civilizacije obilježava potčinjenost čovjeka tehnici i tehnologiji. Ovdje je, takođe, kvalitet podređen funkciji. Život i društvo su obilježeni sveopštom unifikacijom. Ovaj tip društva podstiče ljude na poslušnost, kao što je to primijetio R. Burger - „Stvarno najdublja potreba čovjeka je poslušnost.“ Ono pridaje prolaznim stvarima visoke ontološke vrijednosti, podstiče nespутanu potrošnju i ekstremni egoizam. Život je dobijao na brzini i širini, ali je gubio na dubini i suštini, odnosno postajao je sve površniji, uz širenje osjećaja praznine, apatije i besmisla. Ovaj model razvoja obilježava stalno uvećavanje sve opasnijih tehnoloških i socijalnih rizika, podstaknutih ljudskom aktivnošću. Zato je U. Bek ovaj tip društva označio kao „društvo rizika“ ili, čak, kao „vulkan civilizacije“.⁴ Naravno, sa globalizacijom životnih i proizvodnih procesa, globalizuju se i rizici. Zato se sve više povećava strah pred budućnošću, ali i potreba za globalnom solidarnošću. Strah je taj koji povezuje sve ljude na Planeti (na primjer, strah od potencijalnih nuklearnih i drugih katastrofa) i podstiče ih na solidarnosti (na primjer, pomoć stanovnicima Japana stizala je iz svih dijelova svijeta).

U osnovi ovih procesa i pojava je, dakako, određena filozofija i nauka, iz njih izvedena određena organizacija društva i model razvoja. Radi se o pragmatičnoj i utilitarnoj filozofiji, odnosno o *instrumentalizaciji uma*, o naučnom pozitivizmu, kojem neminovno izmiče cjelina i suština života, kao i dimenzija budućnosti. Ovo znanje je, u suštini, površno, parcijalno, nekritičko, funkcionalističko i zato često nehumano. Ono je bilo i ostalo u pozadini dominirajuće antropocentrične etike, to jest ličnog, grupnog i generacijskog egoizma. U tom kontekstu je gotovo logična odsutnost svijesti i samosvijesti o trajanju, kao i svijesti o postojanju drugih ljudi, drugih živih bića i naročito budućih generacija.⁵

Homo oeconomicus je u totalnom neskladu sa prirodom. On razumije prirodu samo kao puki objekt njegove profitterske aktivnosti. Dakle, ovom tipu mišljenja, načina života, načina rada, organizacije društva i modela razvoja izmiču suštinska, esencijalna pitanja smisla ljudske egzistencije. Tako je, na primjer, sa porastom cijene fosilnih goriva i zabrinutosti zbog globalnog zagrijavanja, početkom 21. vijeka u cijelom svijetu rasla pozitivna klima u korist nuklearne energije, zaboravljajući posljedice černobiljske katastrofe. U većini zemalja postoje planovi za izgradnju novih nuklearnih centrala, jer one danas osiguravaju oko 16 procenata svjetskih potreba za električnom energijom.⁶ Za ovo se nalazi opravdanje, između ostalog, i u potrebi da se zaštiti prirodna sredina – na primjer, Peking, kao najveći zagađivač, istovremeno ograničava upotrebu fosilnog

⁴ Bek, U., *Rizično društvo – U susret novoj moderni*, „Filip Višnjić“, Beograd, 2001.

⁵ Stara izreka kaže: „Planetu smo posudili od naših potomaka.“

⁶ U SAD se nalaze 104 nuklearne centrale, u Francuskoj 58, u Japanu 54. Azija ima najveću ulogu u ekspanziji i razvoju nuklearne tehnologije - u Kini je aktivno 13 reaktora, a 27 ih se rekonstruiše. U prethodnih deset godina i manje države, poput Vijetnama, Maroka i Indonezije, razvile su planove u vezi sa razvojem nuklearne energije.

goriva, uvozi naftu, a smanjenje emisije štetnih gasova planira razvojem nuklearne energije.

Prema tome, naučna saznanja su bila i ostala koliko temelj razvoja društva, toliko i osnov „otuđene“ moći, destrukcije, prijetnje i zla za čovjeka, odnosno uvećavanja rizika, ljudske patnje i straha, kako je to primijetio M. Hajdeger - „Nauka ne misli!“. Ovo znanje je vrlo često bilo u funkciji manipulacije ljudskom svijesću, uvećavanja eksploatacije ljudi, širenja straha i prijetnji. Profitefski odnos prema prirodi podrazumijeva da se od prirode stalno uzima mnogo više, nego što joj se vraća. Da bi zadovoljio svoj egoizam, čovjek je bio spreman i na samoubilačke rizike.

U okviru ove Paradigme, bilo je sve manje mjesta za holističko, kritičko i humanističko utemeljenje mudrosti života i razvoja naše civilizacije. Ovdje su neki od uzroka što je naša civilizacija tako krhka i lako ranjiva. Globalne krize, pa i katastrofe – ekološke, tehnološke i socijalne – dakle, nisu slučajne u okviru ove Paradigme. Tehničko-tehnološki sistem se potpuno nametnuo socijalnom i prirodnom sistemu i ugrozio ekosistem u cjelini. Krize i katastrofe su zato strukturalno i supstancijalno imanentne ovom tipu mišljenja, načina života i modela razvoja. One proističu iz dominirajuće pragmatske filozofije života i antropocentrične etike. Čovjek je, dakle, najveći krivac za ugrožavanje života na našoj Planeti. On je zaboravio da priroda može bez njega, a da on ne može bez prirode. Čovjek je zaboravio na vlastitu odgovornost. Sa svojim egoizmom, profitefskim odnosom prema prirodi, biljnom i životinjskom svijetu, prirodnim resursima i energiji, čovjek je manifestirao svoj gotovo neprijateljski odnos prema našoj Planeti. Naravno, savremeni život je, prosto, nemoguć izvan dostignuća nauke, tehnike i tehnologije, pa i izvjesnih rizika, koji su neminovan pratilac ljudske egzistencije. Zato su nužne duboke promjene u načinu (re)produkcije savremenog društva. Nužna je globalna orijentacija na drugačiju, novu paradigmu mišljenja, rada življenja i razvoja. Neophodno je demistificirati shvatanje nauke, tehnike, tehnologije i napretka.

Mi trebamo novu filozofiju življenja, na osnovu koje bi bilo moguće oblikovati drugačiju budućnost. To podrazumijeva i novi tip znanja – integralno, kritičko i humanističko – koje ide dalje i dublje od „prvog sloja stvarnosti“ i koje brine o etičkoj dimenziji nauke i njenih rezultata. Ovo znanje bi moralo biti „mudrije“, ono bi moralo uvažavati protivurječnu prirodu naučnog saznanja i izgraditi mehanizme samokontrole nad „Pandorinom kutijom spoznaje“. Na ovim osnovama treba graditi novi sistem vrijednosti. Trebamo novu, biocentričnu etiku, koja će jačati svijest i samosvijest da na Planeti, pored nas, postoje i druga živa bića. Ali, i da pored sadašnjih generacija postoje i buduće generacije. Konačno, da je Zemlja naše jedino stanište i da je ona snabdjevena

sa vrlo skromnim resursima.⁷ Bioetika treba da širi svijest o trajanju, o drugima, o potrebi očuvanja prirodne raznolikosti i o našoj odgovornosti i za one koji dolaze. Ljude treba jednostavno učiti da sadašnje generacije nemaju pravo da odlučuju o tome da li će buduće generacije uopšte imati elementarne biološke uslove sopstvene egzistencije.

Čovjek se, dakle, mora iznova učiti mudrosti življenja na osnovu nove ravnoteže, pomirenja i harmonije između čovjeka i prirode.

To podrazumijeva snažniju afirmaciju modela „Održivog razvoja“, kao nove paradigme razvoja, koja poštuje granice izdržljivosti prirodne i socijalne sredine. Ovaj model razvoja se zasniva na takozvanom „socijalno-ekološkom optimumu“, odnosno na usklađenosti tehno-ekonomskih, socio-kulturnih i političko-ekoloških ciljeva, potreba i mogućnosti. On je racionalniji, manje rasipan, više naglašava kvalitet, nego kvantitet i naročito više brine o budućnosti, jer on preferira alternativne izvore energije.

Drugačije rečeno, u pitanju je potpuna promjena paradigme življenja i razvoja – od industrijske ka ekološkoj paradigmi. A to, praktično, znači i orijentaciju ka jednostavnijem, ali sadržajnijem životu, uz manju potrošnju, naročito neobnovljivih prirodnih resursa, na primjer, Japan iz svih svojih nuklearnih centrala zadovoljava tek 1/3 svojih potreba za električnom energijom.

Svako od nas se treba pitati, šta stvarno jedan život čini životno vrijednim? To, takođe, podrazumijeva da je potrebna veća odgovornost svih nas i svakog pojedinca za vlastiti život i, istovremeno, za život zajednice. Kako kaže Ž. P. Sartre: „Biti odgovoran, to znači imati čovječanstvo pred očima!“ Japanska katastrofa bi mogla poslužiti kao novi izazov za oblikovanje drugačije budućnosti ljudskog roda.

Kažu da opasnost i ono spasonosno idu zajedno (F. Helderin), ali ostaje da se vidi da li će tako biti i u ovom slučaju.

⁷ U javnosti bi trebalo više afirmisati Bioetički komitet UNESCO-a i njegovu Deklaraciju o zaštiti ljudskog roda.